

Загалом, завдяки лінійності структури та невеликій кількості даних, що передаються між базами (ключі, поняття, індекси, що мають невеликий розмір), досягається висока швидкість реагування на запит користувача.

До переваг системи треба віднести той факт, що база пояснень містить не безпосередні дані з поясненням до того чи іншого поняття, а вказівник на файл з даними. Це дозволяє забезпечити звертання до файлів на віддаленій машині, проводити коригування пояснювальних даних поза межами системи, завдяки прозорості системи спростити процес поповнення бази знань, підвищити універсальність системи (відсутня жорстка прив'язаність до предметної області).

1. Петрушин В.А. *Експертно-обучающие системы*. – К.: Наукова думка, 1992. – 194с.
2. В. Семотюк, О. Ярч. *BIBLE – комп'ютерна система для вивчення термінів та понять Біблії*. Вісник державного університету "Львівська політехніка" №336. Львів. – 1998. с.238–241.

Ростислав Вовченко, Лідія Бохорська, Олександр Полубічко
Львівський національний університет ім. Івана Франка

ПРО ЕТИМОЛОГІЮ НАЗВ МІНЕРАЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ГЕОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ростислав Вовченко, Лідія Бохорська, Олександр Полубічко, 2002

Наведено походження сучасних українських назв більшості з відомих мінералів, що становлять основу мінералогічної термінології, простежені зміни частотності їхньої появи з часом, розглянуті головні принципи утворення та формування у різні історичні періоди тощо.

The origin of modern Ukrainian titles of the most of known minerals which make a basis of a mineralogical terminology is given, the changes of rate of their eventual occurrence are presented and the main principles of creation and formation in different historical periods are considered.

На підставі археологічних знахідок можна вважати, що людина ще в кам'яному віці використовувала 9 мінералів, серед яких вчені називають кальцит, кварц, гірський криштал, серпентин, жадеїт та інші [1].

Шумеро-акади та асіро-вавілоняни використовували вже 27 різних мінералів, серед яких такі відомі, як азбест, золото, срібло, мідь, куприт, гематит тощо. Проте, наскільки нам відомо, першою письмовою пам'яткою про мінерали є колективна китайська праця "Стародавні оповідання про гори та моря (Сан-Хей-Дін)", започаткована приблизно два тисячоліття до нашої ери. В ній описано 17 мінералів, металів і гірських порід: золото, срібло, мідь, олово, залізо, магнетит, азурит, нефрит, сапфір та ін.

Наступні згадки про мінерали (коштовне каміння) ми знаходимо у Староєврейській Біблії, датованій приблизно 1500 р. до н.е. (Вихід., гл. 28): "9. І візьми два онікси і вирізьбиш на них імена синів Ізраїля... 17. Та понасаджуєш на ньому оправлене каміння в чотири ряди: сард, топаз і карбункул перший ряд. 18. Другий ряд: смарагд, шафір і

алмаз. 19. Третій ряд: лігур, опаль, ахат і аметист. 20. Четвертий ряд: берил, онікс і яспісь...".

Ще один набір із 12 коштовних каменів згаданий у Святому письмі для опису стін "небесного Єрусалима", проте вони відрізняються від згаданих вище: тут замість діаманту, карбункулу, лігуру, ахату та оніксу з'являються хризоліт, халцедон, сардонікс, хризопраз та гіацинт (іакінф).

Деякі назви каміння, про які згадано в Біблії, відповідають сучасним найменуванням (аметист, смарагд, берил, сард, онікс і сардонікс), інші не відповідають їм. Наприклад, те, що описано Плінієм як шафір, зараз називають лазуритом (ляпіс-блакиттю), а під назвою "карбункул", мабуть, об'єднано усі камені червоного забарвлення – рубін, шпінель, гранат. Крім того, така назва, як лігур, зовсім не трапляється в наш час. Можливо, це був твердий камінь жовтого кольору, вірогідно, циркон.

Далі кількість назв мінералів у літературі (Аристотель, 384–322 р. до н.е.), Пліній Старший (23/24/–79 рр.), Абу-Алі ібн Сіна (980–1037 рр.), Агрікола (1494–1555 рр.) стрибкоподібно, хоча й досить незначно, збільшувалася і за Мандарино (2) у 1800 році становила разом із синонімами близько 200 найменувань (100 мінеральних видів), а потім почала стрімко зростати і за станом на середину 80-х років минулого сторіччя досягла приблизно 15 000 (4 000 мінеральних видів).

На першому етапі розвитку мінералогії греки для утворення нових назв мінералів найчастіше використовували словосполучення, утворене із слова *litos* (камінь), до якого приєднували інше, що характеризувало цей мінерал. З часом закінчення відкидали і прикетник набував форми іменника. Латинські автори, наприклад, Пліній, запозичували ці слова й у разі потреби створювали нові, додаючи закінчення прикетника до терміна, що був прийнятий для позначення певного мінералу. Ця практика перейшла і до романських мов (у французькій – "ite", в італійській – "ita"). Такий метод утворення складних назв мінералів особливо часто застосовували наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: актиноліт (від грец. "актіс" – промінь і "літос" – камінь), лазуліт (від араб. "азуль" – небо, блакить), родоліт (від грец. "родон" – троянда і "літос" – камінь). Проте низку назв греки утворили ще в найдавніші часи й іншими способами: агат – від ахатос, за назвою р. Ахатес у південно-західній Сіцилії; аметист – тверезий (вважали, що він протидіє сп'янінню); гематит – від гематитес (криваво-червоний); смарагд – від смарагдос (коштовні камені насичено-зеленого кольору).

Очевидно, традицію фіксувати у назві мінералу його зорове сприйняття започатковано ще в часи Теофраста у 315 р. до н.е., коли цей учений утворив назву "вохра жовта", яка без зміни функціонує і дотепер. Пліній Старший у 77 р. н.е. створив термін "карбункули червоні" (сьогодні це застаріла назва шпінелі, рубіну і гранату). Подібних прикладів можна було б навести ще багато, оскільки в "Мінералогічному словнику" Є.Лазаренка і О.Винар є 266 терміносполучень із зоровим конкретизатором, проте тільки 46 із них в сучасній науковій літературі застосовують без обмежень.

Певна кількість термінів походить від назв інших мінералів або хемічних сполук, до яких вони подібні за фізичними (вигляд або габітус кристалів, двійниковання, спайність, колір, блиск, прозорість) або кристалографічними властивостями. Таким шляхом утворені

назви таких мінералів: скаполіт (стовп), діопсид (подвійний вигляд), ставроліт (хрестуватий вигляд кристалів), плагіоклаз (ускісна тріщина), хроїт (безбарвний), малахіт (мальвово-зелений), елеоліт (масний блиск), аделіт (темний, каламутний, непрозорий).

В інших випадках для утворення нової назви мінералів чи їхніх різновидів з близькими характеристиками використовували суфікс *-it* (*-ite*), що означає приналежність до якогось гатунку або подібність до чогось (жадеїт – подібний до жаду, шерлоліт – подібний до шерлу). Суфікси *-in* (*-ine*) та *-ong* (*-oid*), що також означають “подібний”, застосовували для утворення назв: сапфірин (подібний до сапфіру), хлоритоїд (“хлороподібний”), фельдшпатоїди (“польовошпатоподібні”), демантоїд (за його сильний блиск, який нагадує блиск діаманта). Інколи назви були похідними від добре відомих хемічних речовин (фосгеніт – подібний до фосгену).

Інколи назви деяких мінералів створювали шляхом об'єднання окремих слів у комбіновані (маггеміт – від “магнетит” і “гематит”).

В певних випадках нові слова утворювали за допомогою відомих назв та грецького префікса *para-*, що означає “поруч” або “близько”, що інколи може свідчити про асоціацію двох мінералів у родовищі (наприклад, парамонтрозит з монтрозитом). Іншим широко використовуваним префіксом є *meta-*, який буквально означає “разом з, поруч” (росит і метаросит).

Інші фізичні властивості відображені у таких назвах грецького походження: алмаз (адамас) – непереможний (за його твердість), барит (тяжелець) – важкий, пірит (іскриш) – вогонь (за висікання іскор під час удару), ангідрит – безводний (на відміну від гіпсу), нефелін – хмара (у концентрованих кислотах стає каламутним), евкразит – добре змішаний (за багатокомпонентний склад).

Деякі із досить цікавих назв зумовлені дійсною або позірною подібністю до реальних рослин, інколи їхніх форм росту, насіння чи плодів, іноді – до яких-небудь інших рис (гіацинт – від грецької назви квітки родини лілій за його гіацинтово-червоний колір; гранат – назва плоду гранатового дерева, до зерна якого він подібний; grosуляр – від латинської назви агрусу за світло-зелений колір; малахіт – від грецького “мальва” за зелений колір мінералу, подібний до кольору цієї рослини). В інших назвах конкретизатором є зоонім (камінь рисячий – зайва назва кордіериту, камінь тигровий – застаріла назва бурої яшми з чорними або білими плямами, сіль соколина – місцева якутська назва галіту тощо). Крім того, є приблизно 30 словосполучень назв мінералів із словом “око”: око котяче, око риба́че, око тигрове, око лева, рисяче око, око соколине тощо, у яких метафоричне перенесення назв понять “око птаха, звіра” на поняття мінералогії здійснюють за ознаками “колір, відтінки кольорів” (наприклад, око сокола – мінерал жовтого кольору з відтінками тощо). Особливість зіставлення слів загального вжитку з поняттями мінералогії проявляється у сполучуваності його з іншими термінами: око котяче кварцове, око котяче східне, око котяче сапфірове. Майже всі такі словосполучення є застарілими і ці назви застосовують переважно в художній літературі.

Аналізуючи матеріали, розміщені в мінералогічних словниках, можна дійти висновку, що кількість назв мінералів, які походять від латинських термінів, приблизно в три рази менша, ніж тих, які походять від грецьких. Зазвичай, їх утворювали за розглянутою вище

схемою, коли назви мінералів віддзеркалювали їхній колір (альбіт – білий, віоларит – фіолетовий, пурпурит – пурпурний, рубін – червоний, рубеліт – червонуватий), головну форму чи якість мінералу (куспідин – за подібність форми його кристалів до спису, а гранат – до зерен плоду гранатового дерева) тощо.

Проте найсильніший вплив латинської мови на утворення назв мінералів спостерігаємо під час використання приставок, які відповідають назві певного хемічного елемента. Найпоширенішими серед них є аргенто-, аурі-, кальціо-, карбо-, купро-, нітро-, плюмбо-, стано-, фери- /фері-, фери-/ фтор-, арсено-, бісмут-, калі-, літіо-, магнезіо-, торо-. Зазвичай їх приєднують до назв вже відомих мінералів, щоб продемонструвати структурні і хемічні взаємозв'язки двох видів.

Із понад 15 тисяч відомих назв мінералів (разом із синонімами), які можна зустріти в літературі [3; 4], мабуть, найчисленнішу групу (понад 30%) становлять ті з них, які отримали свою назву за прізвищами, а інколи першими або середніми іменами різних визначних осіб. Першим, хто започаткував таку практику, був Авраам Вернер, який відкритий ним у 1783 р. мінерал назвав пренітом на честь німецького капітана Х. Фон Прена. Спочатку це нововведення сприйняли негативно, оскільки дехто оголосив його бажанням бездітного патріарха передати нащадкам імена своїх “дітей”. Проте з часом суспільство дійшло висновку, що такі назви вкрай легко давати і надзвичайно приємно отримувати, і разом з тим проти них не можна навести ніяких конкретних заперечень, щоб їх можна було відхилити. Проте і сьогодні противників використання власних імен у назвах мінералів більше ніж достатньо [5]. Однак, незважаючи на всі заперечення, зараз це найпоширеніша група, що містить прізвища: мінералогів (агриколіт, лазаренковіт), кристалографів (ромеїт), геологів (кордіерит, гейландит), геохіміків (ферсманіт), гірничих інженерів (гіденіт), колекціонерів (вардит), торговців мінералами (інглішит). Із інших вчених у назвах мінералів увіковічена пам'ять: фізиків (кюрит, склодовськіт), хеміків (воластоніт, торберніт), математиків (шенфлісіт), медиків (брусит), поетів (гетит), філософів (сведенборгіт), космонавтів (гагариніт, армстронгіт), мандрівників (норденшельдин, гумбольдтин), природознавців (лінеїт), ботаніків (ланеїт), зоологів (дарвініт), авіаторів (чкаловіт), місіонерів (лівінгстоніт), етнологів (повеліт), державних діячів (клінтоніт, стефаніт, уваровіт), президентів (ривадавіт, джеферсоніт), російських імператорів (олександрит).

За довгу історію номенклатури мінералів жіночі імена практично не використовували, проте за останні роки декілька мінералів названо іменами добре відомих вчених-жінок: склодовськіт (М.Склодовська-Кюрі), шадлуніт (Т.Шадлун), мрозит (Е.Мроз), свайнфордит (А.Свайнфорд).

Більшість назв мінералів, які є похідними від особистих імен, утворені за допомогою додавання відповідних закінчень -ит (-it, -ite) або -літ (-lite). Проте можна навести випадки, коли певне початкове ім'я значно змінене шляхом:

- розміщення перед головним словом ініціалів імен або їхніх часток (афвіліт – від А.Ф.Вільямса, гейдоннеїт – від Г.Донней, джунітоїт – від Джун Іто);

- використання тільки першого або середнього імені, через що особу, на честь якої дають назву, важко визначити (андорит – від Андора фон Семсей, гулсит – від А.Халса /Гулса/ Брукса);
- створення з гібридних слів, утворених із частин різних імен;
- перекладання деяких персональних імен іншими мовами, з яких утворюють назву мінералу (павоніт – походить від латинського слова “павлін”, англійською – реасоск, а названий він на честь Мартіна Алфреда Пікока);
- утворення із початкових букв декількох прізвищ (армолколіт – від Н.Армстронга, Е.Олдріна і М.Коллінза).

Певну кількість мінералів названо на честь декількох осіб із одним прізвищем. Ці терміни утворені або від прізвищ чи імен, або частин імен (комбіновані слова), наприклад, амегініт – на честь аргентинських геологів братів Ф. і К. Амегіно, артурит – названий на честь англійських мінералогів Артура Рассела і Артура Кінгсбері.

Видатні особи, на честь яких названо мінерали, є мешканцями багатьох країн світу – США, Канади, Мексики, Аргентини, Японії, Китаю, Індії, Англії, Шотландії, Швеції, Норвегії, Німеччини, Франції, Італії, Австрії, Росії, Польщі, Болгарії. Є серед них і прізвища українців (Є.К.Лазаренка – лазаренковіт, Т.Г.Шевченка – тарасовіт).

Окремо зупинимось на традиції, що з'явилася ще з часів римського поета Овідія (43 р. до н.е.) – називати мінерали похідним від імен міфічних героїв та назв істот і продовжувалася навіть у XIX ст. (нептуніт – від імені бога моря Нептуна, егірин – від імені ісландського бога моря Егіра, тантал – від імені грецького міфічного героя Тантала тощо). У XX ст. ця традиція згасає.

Назви мінералів за хемічним складом становлять приблизно 23% від загальної кількості відомих назв мінералів. На відміну від тих термінів, які дуже мало або нічого не говорять про природу самого мінералу, багато їхніх назв виводять від хемічних компонентів мінералів, хоча назв, які б цілком розкривали їхній хемічний склад, немає (вони тільки свідчать про наявність у них найважливіших елементів). Наприклад, велика кількість мінералів походить від стандартних позначень хемічних елементів або тісно пов'язана з ними (алюмініт, ванадиніт, гелліт, кальцит тощо). Проте відомі і такі випадки, коли хемічний елемент одержав назву за назвою мінералу: берилій (від берилу), самарій (від самарскіту), цирконій (від циркону).

Окрім назв мінералів, які досить близько збігаються із сучасними термінами хемії, є такі, що походять від латинських і давньогрецьких назв елементів: аргентит (argentum – срібло), станін (stannum – олово), куприт (cuprum – мідь), халькозин (chalkos – мідь), сидерит (sideros – залізо).

Для того, щоб вкласти більше інформації про хемічний склад мінералів у їхні назви, деякі мінералоги утворюють їх шляхом сполучення декількох міжнародних (грецьких чи латинських) назв хемічних елементів: армангіт (арсен+марганець), аурустібіт (золото+стибій), моурит (молібден+уран), уваніт (уран+ванадій) тощо.

Інші назви мінералів утворюють шляхом комбінування стандартних хемічних символів деяких або всіх елементів, що входять до складу мінералу: асбекасит (As, Be, Ca, Si), бехоїт

(Be, H, O), раувіт (Ra, U, V). Значно рідше ці акронімічні назви видозмінюють, доповнюючи додатковою інформацією.

Такі назви, як келіофіліт, утворені з виразу “ікорія філ”, який перекладають як “друг когось”, звідси наведена вище назва означає “друг келія”. Халькофіліт – від грецького філлон – лист і халько – мідь, що свідчить про склад мінералу і слюдисту (шарувату) будову. Халькотрихіт дослівно можна перекласти як “мідне волосся”, що говорить про хемічний склад мінералу і волокнуватий вигляд кристалів, аналогічно утворено і сидерофіліт (залізні листи).

Досить багато різновидів мінералів мають порівняно невелике хемічне відхилення від ідеального складу мінералів. Для їхнього позначення використовують хемічний прикметник, який уточнює назву мінералу: залізистий доломіт, цинкова шпінель, кобальтовий сидерит.

Надавати мінералам назви, які б склалися із латинських і грецьких термінів, зазвичай, вважають некоректним. Проте є і низка таких “гібридних” назв: аларгентум (від грецького “інший” і латинського “срібло”) або піроаурит (від грец. “вогонь” і лат. “золото”). За доцільніше у багатьох випадках вважають утворення термінів шляхом поєднання назв хемічних елементів або інших хемічних приставок з давнішими назвами різного (зокрема, грецького) походження: феримолібдит, станопаладиніт. Інколи спостерігають комбінацію слів, які запозичені з різних мов, з латинськими або грецькими термінами – наприклад, тетрафероплатина (грецьке, латинське та іспанське слова).

Мінерали, названі за місцями їхньої знахідки, становлять третю за кількістю групу і налічують приблизно 16%. Ці назви з’явилися з давніх часів, наприклад, “магнезит” походить від назви країни Магнезії, яка межувала з давньою Македонією, або різновид діопсиду – алаїт, названий так від долини Ала в П’ємонті.

Назви за місцем знахідок загалом можна поділити принаймні на три головні категорії:

- за фізико-географічними одиницями земної поверхні: горами (андезин, везувіан), горбами (скаутит), хребтами (гамагарит), долинами (уайраїт), ущелинами (язозит), плато (гароніт), континентами (антарктикіт), островами (монетит), фіярдами (ікаїт), озерами (атабаскаїт), річками (долоресит), джерелами (югавараліт), струмками (себоліт);
- за політичними чи адміністративними підрозділами і територіями: державами (афганіт, бразиліаніт, індіаніт, конголіт); провінціями (арагоніт); округами (алеганіт, ініюїт); містами (аламозит, ахоїт, барарит); адміністративними одиницями (лабрадор);
- за родовищами (копальні, рудники), де були знайдені мінерали (редледжеїт, розазит, карлініт) та окремими інтрузивними тілами, де їх відкрито (мускоксит, тажераніт).

Деякі назви мінералів відповідають старим географічним назвам і походять від латинської та інших стародавніх мов: арділіт – від Арділ (стара румунська назва Трансільванії); ільваїт – від Ілва (латинська назва о-ва Ельба, де вперше було знайдено мінерал); каледоніт – від давньої назви Шотландії – Каледонія; рутеніт – від латинської назви Росії – Рутенія; хемусит – від давньоримської назви Болгарії (Балканських гір) – Хемус.

Окрему групу назв мінералів становлять ті з них, що відповідають назвам інститутів і експедицій. Найчастіше за цим принципом їх утворювали в колишньому СРСР: вімсит та імгрит – відповідно від скорочених назв Всесоюзного інституту мінеральної сировини

(ВІМС) та Інституту мінералогії, геохімії і кристалографії рідкісних елементів (ІМГРЕ), німіт – за початковими буквами назви Національного інституту металургії ПАР (NIM). До цієї ж групи можна зарахувати мінерали, що отримали назви від різних компаній, які розробляли родовища, де їх було вперше знайдено: амосит (amosite) – від початкових букв назви Asbestos mines of South Africa – азбестові копальні ПАР, ліліаніт – від початкових букв назви Lillian Mining Company.

Хоча назви мінералів переважно побудовані на термінах грецького та латинського походження (до 90%), назви певної кількості поширених і добре відомих мінералів з'явилися завдяки впливу й інших європейських (англійська, німецька, російська, французька, італійська, іспанська, валійська, кельтська) та азійських (арабська, китайська, індійська) мов.

Значна кількість англійських назв мінералів, у тому числі й самородних (родимцевих) елементів, є давньоанглійського (англосаксонського) походження і вони з'явилися разом з появою на Британських островах тевтонських поселенців (приблизно 449–1100 р.н.е.). Наприклад: gold (золото), iron (залізо), lime (вапно), silver (срібло), spar (шпат) тощо. Внаслідок спільного походження деякі з цих слів дещо подібні до німецьких для тих же речовин: англійські gold, spar, tin і відповідно німецькі Gold, Spat і Zinn.

У низці випадків назви мінералів не є безпосередньо англійськими словами, проте багато з них мають спільне походження з близькими за значенням словами таких мов, як латинська, французька чи іспанська. Наприклад, назви мінералів за кольором: азурит (лазурно-блакитний), армініт (карміно-червоний), гріналіт (зелений) і олівін (оливково-зелений). Інші мінерали названо за речами, які вони нагадують: гуміт (гумовий), бронзит (бронзовий блиск), серпентин (поверхня нагадує шкіру змії).

Навіть поверхневий огляд старих синонімів назв мінералів свідчить про великий вплив німецької мови на їхнє утворення – зокрема, наявність у багатьох випадках суфіксів – ерц (-erz), -глянц (-glanz), -гліммер (-glimmer), -кальк (-kalk), -киз (-kies), -зальц (-salz), -шпат (-spat) і штейн (-stein). Крім того, без сумніву, німецьке походження мають такі слова: вольфраміт (wolframite) – можливо, від Wolf (вовк) і Rahm – пік або вершина; нікель (nickel) – від Nickel (сатана або диявол, дідько /Old Nick/ від назви мінералу купфернікель, що означає “диявольська мідь”) – речовина, що, як помилково вважали, містить мідь, та не дає її виходу, як би інтенсивно її не топили; цинк (zinc) – від німецького Zink – слово невідомого походження (старонімецьке Zinke – фармацевтичний термін).

Попри те, що росіяни дали опис багатьох нових мінералів, особливо у 60–80-х роках минулого сторіччя, у назви мінералів увійшло не дуже багато російських слів. Зазвичай, це похідні від прізвищ людей, географічних назв або хемічного складу мінералів: олександрит, уваровіт, сахаїт (якутська назва Сибіру), мусковіт (від старої назви Росії – Московія).

Етимологія більшості термінів має своє коріння у латинській або грецькій мовах, проте вони тісно пов'язані з сучасними мовами Франції, Італії і Іспанії. Наприклад, із французької мови в мінералогічну термінологію увійшли такі назви мінералів: селадоніт (від seladon – зелена фарба), цитрин (за жовтий колір), туркус (бірюза) (від turquoise – турецький камінь).

З іспанської мови походять назви мінералів: жад (jade), що буквально значить "камінь від бога" (камінь, який виликовує болі у боці і кольки); платина (platinum) – похідне від plata (срібло). Авантюрин – від італійського aventurine – випадок, удача.

В окремих випадках терміни арабського походження мають довгу етимологію і її можна простежити аж до староперської мови. Наприклад, реальгар походить від "рай аль гар" – порошок руди, тальк означає "жировик", серендібіт – похідне від серендіб (давньоарабська назва Цейлону).

Назви мінералів на санскриті та інших мовах Індії у більшості випадків були запозичені греками, а потім римлянами. До них зараховують: опал (шляхетний камінь), корунд (означає рубін) тощо. Сучаснішими назвами на цій мові є: сингаліт (від сінхала – санскритська назва Цейлону) та інші.

Є назви мінералів, запозичені і з інших мов, наприклад, з китайської – каолініт (від спотвореного слова каулінг – високе гірське пасмо), валійської – кімрит (романська назва Валії – Кімп), кельтської – тахараніт (мовою шотландських кельтів tachaaron – казкова дитина).

Через відсутність державності українська мінералогічна термінологія почала розвиватися дещо пізніше, ніж в інших країнах світу. Перші міркування про способи її творення знаходимо в підручнику для нижчих гімназій і реальних шкіл В.Воляна "Первые понятия о царстве ископаемых или минералогия для нижших гимназий и реальных школ в ц. к. австрийской державе" (Відень, 1854). Автор зазначав, що в Україні наука послуговується або стародавніми назвами на зразок "золото, срібло, сірка", або термінами, мотивованими властивостями мінералів на зразок "тяжелець" (від "тяжкий"), вапнянець (від "вапно"), гороховець (за гороховий колір мінералу), які відповідають міжнародним номінативним традиціям – твірна основа + суфікс (у більшості випадків -ець). Подібні українські назви мають прозору внутрішню форму і виразно підкреслюють ознаку, що лежить в основі номінації: лояк (тальк) – мінерал на дотик масний як лій, медовець (жовтий кальцит) – за подібність до кольору меду, кривавець (сердолик) – за подібність до кольору крові. Проте, треба зазначити, що у згаданій праці поряд з існуванням назв, створених на народному ґрунті (тяжелець, іскриш) зберігаються і запозичені терміни (барит, пірит тощо).

Наступний етап у формуванні української геологічної і, зокрема, мінералогічної термінології пов'язаний з роботою І.Верхратського "Виразня мінералогічна" (Львів, 1909), у якій простежена виразна тенденція автора – під час утворення українських відповідників орієнтуватися на народну мову і тільки в окремих випадках – на запозичення: "оскільки слова в науці повинні виростати з основи народної, поскільки вони розсіяні у живім словарі народу нашого, а намь лишається взятися пильно до діла святого, до відкопування наших народніх скарбів". У праці йшла мова про усталення наявних термінів і доповнення їх за рахунок власних мовних ресурсів з використанням діалектичних, забутих і напівзабутих слів, взятих із різних історичних джерел, запозичених термінів та вдалих новотворів.

На жаль, доля термінів, уведених у словообіг у цей період, виявилася досить сумною. Багато з них швидко уступили місце інтернаціональним словам грецького або латинського походження. Наприклад, суто українські *остриця, гряняк, двадцятистінник п'ятикутний, підмінки, кутомір* були витіснені запозиченнями *піраміда, призма, пентагон-додекаедр, псевдоморфози, гоніометр*, інші зазнали значних змін: *грана-грянь-грань; зросляки-зростки; проріз-переріз-січення*. Ще одні потрапили до категорії "застарілих" (*лупаки, рінь, оточень, масний*) і теж практично зникли з вжитку. І тільки невеликій кількості слів

(скам'янілість, густина, діамант, близняки, вапняк та ін.) пощастило більше і вони "дожили" майже без змін до нашого часу. Причина цього сумного явища єдина – відсутність української державності протягом багатьох століть і як наслідок – різке перекошення у співвідношенні запозичених і власних українських термінів.

Наступний період бурхливого розвитку української мінералогічної термінології (1920–1930) пов'язаний з українською державністю 1917–1920 років, коли було створено спеціальну Термінологічну комісію і відкрито Інститут української наукової мови, які видали цілу низку термінологічно-перекладових словників, що відтворювали тогочасні народні назви мінералів і порід, підібраних з говірок та діалектів різних регіонів України, а деякі відновлювали староукраїнські терміни з історичних джерел.

Цей період, який в українському термінознавстві одержав назву "золотої доби", стрімко обірвався на початку 30-х років, коли після сфабрикованого процесу так званої "Спілки визволення України" був розгромлений Інститут української наукової мови, а його доробки знищені.

Після проголошення незалежності України процес створення власної мінералогічної термінології розпочався знову. Яким же шляхом маємо йти далі для створення дійсно української мінералогічної термінології? На нашу думку, це передусім створення словників, у яких треба намагатися навести якомога більше синонімів для того, щоб:

- найвлучніші з них пробити собі шлях для широкого вжитку;
- можна було доречно і гарно висловлювати думку і уникати в науковому викладі повторень одного і того ж терміна;
- запобігати множенню "однорівневих" словників, кожен з яких наводить тільки один синонім на дане явище;
- сприяти розвитку української фахової термінології, тоді як "канонізація" найживанішого зараз терміна неминуче призведе до збіднення і закріплення у ній існуючих мовних покручів;
- розкривати перспективу для подальшого уточнення і розмежування понять, оскільки українська мова, як ніяка інша, дуже влучно відтворює суть і найтонші відтінки значень;
- простежити за еволюцією термінів у часі.

Важко це зробити, проте треба! Адже в рідній мові чується голос предків, у ній відлунюють перегорнуті сторінки історії нашого народу. Тому боротьба за чистоту і високу мовну культуру – це боротьба за культуру взагалі, нашу незалежність, наше майбутнє, майбуття наших дітей.

1. *История минералогических исследований на Украине // Сб. науч. трудов. – К.:1991.*
2. *Mandarino J.A. Old mineralogical technique //Canadian mineralogist, 15, 1–2. 1977.*
3. *Лазаренко Є.К., Винар О.М. Мінералогічний словник (українсько-російсько-англійський). – К.: 1975.*
4. *Ричард С. Митчелл. Названия минералов. Что они означают. – М.: 1978.*
5. *Поваренных А.С. Кристаллохимическая классификация минеральных видов. – К.:1966.*
6. *Волян В. Первые понятия о царстве ископаемых или минеральогия для нижших гимназий и реальных школ в ц.к. австрийской державе. – Відень: 1854.*
7. *Верхратський І. Початки до уложення номенклатури природотисної, народної. Тт. 1–4. – Львів: 1864–1872.*
8. *Верхратський І. Виразня мінеральогічна. – Львів: 1909.*
9. *Тутковський П. Словник геологічної термінології. (Проект). Київ: 1923.*